

LISZTÓCZKY LÁSZLÓ

**A KALEVALA HATÁSA A KÉSŐREFORMKOR ÉS AZ ÖNKÉNYURALOM
MAGYAR SZELLEMI ÉLETÉRE**

ABSTRACT: (The Effect of Kalevala on Intellectual Life in Hungary during the Late Reform Period and the Period of Absolutism) The present paper is a study of the first phase in the reception of Kalevala in Hungary from Antal Reguly's first review in 1840 to the publication of Ferdinand Barna's translation in 1871. It discusses what significance this heroic epic had in the intellectual life of the period and also reference is made to aspects that had some relevance to later developments. Primary sources, mainly works by Reguly, Pal Hunfalvy and János Erdélyi, are quoted, among others, to prove the validity of the hypothesis that the epic had an effect on the development of Finno-Ugric contrastive linguistics and the emergence of popular traditions in Hungarian literature. It is also proved that it gave an impetus to folklore studies and research into ancient Hungarian poetry and mythology.

1. 1835. február 28-án írta alá a "finn Homérosz", Elias LÖNNROT annak az általa egybeszerkesztett kollektív remekműnek az előszavát, amelyet Régi Kalevala néven ismer az irodalomtörténet. Végleges szövege - az Új Kalevala -- 1849-ben látott napvilágot.

Az eposz valósággal nemzetszülő szerepet játszott Suomi történetében. A finn nép évszázadok óta idegen rabságban élt: a hatszáz évig tartó svéd elnyomást 1809-ben az orosz cár uralma követte. A létében fegyezetett, a megsemmisülés veszélyével szembenéző népnek ez a hősköltemény adott megtartó erőt, ez tudatosította, hogy nekik is van helyük és küldetésük az egyenrangú nemzetek közösségében. A megjelenése nyomán föltámadó finn nemzeti mozgalom a népköltészet értékeivel bizonyította, hogy nem alacsonyabbrendűek a többi nemzetnél, őket is megilleti az önálló államalkotás joga. KAZINCZY Gábor így méltatta öntudatra ébresztő hatását: "Finnland-

ban... az Oroszország általi elnyomás és nemzetlenítés veszedelme irtó-zatosabban fenyegetett, mint valaha... Végre megtörtént az, mi a finn nemzeti törekvéseknek a leghatalmasb rúgerőt adá, s mi által nyerék meg csak sajátlagos jelentességöket s az eddigelé még hiányzott magasb önálló életszint. E tény pedig a nagy finn nemzeti epos Kalevala váratlan fölfödése volt". (Finnland és a skandinavismus. Új Magyar Múzeum, 1856. 533-4.)

A kor előítélete szerint őseposz csupán a nagy és "művelt" nemzetek kiváltsága. A Kalevala fölfedezése meglepte a világot. Általa egy szinte elfelejtett, eltemetett, jelentéktelennek hitt nép bukkant föl az ismeretlenség homályából. Hamar megszülettek az első fordítások: 1841-ben a svéd, 1845-ben a francia. 1845-ben Jakob GRIMM tanulmánya a német tudományos körökkel is megismertette az eposzt. Az Új Kalevala német átültetése 1852-ben jelent meg. A hősköltemény híre nemsokára eljutott az óceánon túlra is: LONGFELLOW, az amerikai költészet klasszikusa 1855-ben a Kalevala mintájára alkotta meg indián eposzát, a Hiawathát.

A Kalevala iránti érdeklődés régi keletű Magyarországon is. Különösen az 1850-es évektől kísérte élénk figyelem, művelődésünkben betöltött szerepe sokoldalúbbá, nélkülözhetetlenebbé vált, mint más országokban.

A magyar nép a Kalevala megismerése idején ugyanazokkal a sorskérdésekkel viaskodott, mint a finn: nekünk is nemzeti értékeinket, az önálló lét jogát kellett igazolnunk a Habsburg gyarmatosító törekvésekkel szemben. Kivált a világozi katasztrófa után egész szellemi életünket áthatotta a beolvasztási kísérletek elleni védekezés felelősségtudata, a nemzeti függetlenség vágya és akarása. A "finn példa" a megmaradás módozatain való töprengésre, életlehetőségeink számbavételére ösztönzött. LÖNNROT egyik követőjének, CASTRÉN-nak az a finn művelődéspolitikában máig élő, szép jövődölése, hogy ők csak példamutató szellemi munkával tehetnek szert egyetemes jelentőségre, és szorongató helyzetükben a rokoni kapcsolatok kutatása és ápolása a legnagyobb vigaszuk, nálunk is föl-fölbukkant. A Kalevala a "finn minőség" kijelentőjévé, a kis népek apológiájává magasztosult a szemünkben. Azt a XX. században -- például GULYÁS Pál és KODOLÁNYI János finn tárgyú írásaiban -- még erőteljesebb hangsúllyal megfogalmazott felismerést sugallta, hogy nincs minőségi különbség a kis és a nagy nemzetek között, a kis népek kultúrájuk révén egyenrangúvá vál-

hatnak a nagyokkal, fennmaradásuknak ez az egyetlen alternatívája. Arra buzdított, hogy elnyomatásunkban és szegénységünkben különös gonddal óvjuk szellemi életünk függetlenségét, tisztaságát: a népek közösségébe csak az emberiséget gazdagító, a "sajátosság méltóságá"-ból fakadó értékekkel, a legmagasabb szakmai és erkölcsi igények teljesítése esetén kapunk érvényes belépőt.

HUNFALVY Pálnál nyomon követhetjük a castréni gondolat folyamatos jelentkezését. FRANKNÓI Vilmos tanúsága szerint a szabadságharc vérbefojtását követő bujdosása idején ébredt föl benne "a vágy -- feledést és szórakozást új foglalkozásban keresvén -- a magyar és a finn nyelv rokonságának bővebb tanulmányozására". (Hunfalvy-album. Bp., 1891. XIV.) A finnugor összehasonlító nyelvtudományt a nemzeti önismeret őrhelyévé avatta: a magyarság származása, nyelvi hovatarozása sorsdöntő kérdésnek számított akkor, amikor megsemmisítésére törtek. Bizonyítani kívánta, hogy "nemzeti élet a politika keretén kívül is lehetséges". (Idézi MUNKÁCSI Bernát: HUNFALVY Pál emlékezete. Bp., 1911. 18.) Amikor mások a nemzethalál rémképével tusakodtak, ő józan és távlatos programot adott: a tudományok művelésével érhetjük el, "hogy életre való jogunk senki által kétségbe ne vonassék". (Igazi arany bulla. Új Magyar Múzeum, 1850. 1.) A magyar és a finn nép sorsát, erőfeszítéseit egylényegűnek érezte. 1858-ban az írta: "A szómiak (finnek, észtek) szellemi öröksége nagyon megérdemli a tudakozás gondját. A rokonságnak edző hatása van, mely leginkább képesít a szellemi önállóságra." (A nyelvtudomány többet bizonyít mint a krónikák. Magyar Nyelvészet, 1858. 223.) 1866-ban Oskar BLOMSTEDT finn nyelvésznek küldött levelében így fogalmazott: "azt mutatja a történet, hogy kisebb népeknek is van annyi szellemi erejük, hogy kivívhatják helyüket az emberiség történetében és megtarthatják, ha egyszer kivívták. Akár van már ilyen helyük a finneknek s a magyaroknak, akár még csak most kell megszerezniök: a szellemi kölcsönhatás minden esetre csak gyarapíthatja szellemi erejüket." (Nyelvtudományi Közlemények, 1893. 122--3.) 1871-ben közzétett baltikumi és finnországi útirajzának előszavában a következőket olvashatjuk: "nem jó, hogy a magyar csak a nagy és hatalmasan kifejlett nemzetekre függeszti sóvárgó tekintetét; mert könnyebb ám az uraskodási színt utánozni, mintsem azt eltanulni, ami azokat hatalmassá tette; hasznos néha a kisebb és szegényebb nemzetek példája is, amelyek-

nél a lelkiösméretes munkálkodást és az okos alkalmazkodást a döntő viszonyokhoz szemlélhetjük. S végre látván, hogy az éjszaki világot megrázó változások között mint maradtak fenn a finnek, s mint működnek azon, hogy helyesen kitöltsék a nekik szánt helyet az emberiség történelmében, szinte neki bátorodhatunk, mikor aggódó pillantást vetünk a titkos jövőre..." (Utazás a Balt-tenger vidékein I-II. Pest, 1871. I.V.)

HUNFALVY Pál és eszmetársai fegyverként használták föl a Kalevalát azok ellen, akik szerint csupán az árja nyelvek és népek érdemelnek tiszteletet. SZILÁDY Áron Rokonaink epikája című tanulmányában a Kalevalára és a Kalevipoegre hivatkozva szögezte le: "Mily elfogult azon napról napra kevesbedő műtészek vélekedése, kik epikai tehetséggel megáldott népfajoknak csak azokat tartják, melyek tagjainak egyike vagy másika Iliást vagy Nibelungenliedet tudott teremteni s azt a jó szerencse segítségével meg is őrizhette. Ily értelemben szerencsésebb lehet, de nagyobb epikus éppoly kevésbé, mint ahogy emberebb nem lehet egyik nép a másiknál." (Budapesti Szemle, 1868. 10. köt. 94-5.)

Az idézett gondolatok azt is magukban rejtik, hogy az irodalom nemzetmegváltó erejének és küldetésének hitét, a prófétikus írói magatartás motivumait is gazdagította a Kalevala országhatárokon túlszárnyaló, a finn népet a dicsőség glóriájával övező sikere. Irodalmunk alapvető létérdekeinket szólaltatta meg korábban is, de ez a szerepe fokozottan jelentkezett a tárgyalt időszakban: fő szólama a megmaradás ügyét szolgáltatta. A Kalevala beszédes példát nyújtott arra, hogy milyen fontos hivatást teljesíthet egy nemzet életében -- az irodalom. A "különböző nyelvű és módú fajok közepett" őrlődő magyarság "megmentésére nincs más lehetőség, mint önségének a művészet által mennél hűbb kiemelése, felmutatása" - írta az önkényuralom idején a Kalevalára is oly fogékony ERDÉLYI János. (Egy századnegyed a magyar szépirodalomból. ERDÉLYI János Válogatott Művei. Bp., 1961. 340.) HUNFALVY Pál vonzónak találta, hogy a finnek "mint önálló hadakozók nem ismeretesek. Annál erősebb náluk a képzelem, s nekik igazán van népköltészetök". (Nyelvészeti nagy tennivalóink és a finn népek régisége. Új Magyar Múzeum, 1851. CD XXXIII.) Olyan véleményt fogalmazott meg ezzel, amely máig él: a finnek elsősorban nem hadi tetteikkel, katonai vitézségükkel, hanem költészetükkel vívták ki a világ megbecsülé-

sét, költőnemzet a finn, "költő" a főhőse a Kalevalának is, aki nem fegyverrel, hanem dallal győzi le ellenfelét.

2. A finn és a magyar nemzeti sors hasonlósága alkalmas közeget teremtett tehát hazánkban a Kalevala befogadásához. Lelkes értékelését segítették a magyar szellemi élet ez idő tájt kibontakozó áramlatai is. A romantikus történeti érdeklődés, a nemzeti-népi gondolat megerősödése és az összehasonlító nyelvészeti tevékenység térhódítása egyaránt megalapozta a finn eposz szerves beépülését nemzeti kultúránkba.

A történelem egyetlen nemzedéke sem foglalkozott annyit múltjával, a hagyományok jelent és jövőt formáló értékeivel, mint ez. A nemzetenkénti eredetiség herderi eszméje termékeny talajra talált Magyarországon is, ami szükségszerűen együtt járt a réginek és a népinek a kultuszával: a nemzeti jelleg annál tisztább alakot ölt, minél távolabbra tekintünk vissza az időben.

A nemzeti mozgalmak felvirágzása divatba hozta a népek eredetének vizsgálatát. Különösen jelentős volt ez a törekvés azoknál a népeknél, akik idegen elnyomás alatt éltek, s az eredetkutatással is önálló nemzeti mivoltukat kívánták hangsúlyozni. A mi esetünkben mindehhez a "rokontalanság" régóta gyötrő érzése is társult.

A reformkor idején megújult erővel folyt, nemzeti mozgalommá szélesedett hazánkban a rokonnépek felkutatása. A keletre és északra induló tudósok az ébredező nemzeti öntudatot táplálták. A "bölcsőkeresés" két reformkori hőse: KŐRÖSI CSOMA Sándor és REGULY Antal. KŐRÖSI CSOMA még téveszmék nyomában járt, REGULY azonban viszontagságos északi utazásai során rátalált rokonainkra. Ő fedezte föl a Kalevalát is. 1840. április 28-án finn földről szüleihez intézett levelében homéroszi magaslatra emelte az eposz értékeit, és bejelentette magyarra fordításának tervét. (A. MOLNÁR Ferenc: REGULY Antal egy finnországi levele. Könyv és Könyvtár X. Debrecen, 1976. 158-9.) 1841-ben jelent meg egy barátjához írt levele a Gellért-legendát idéző finn népdal, az Űrlő dal fordításával, amely először avatta be az érdeklődőket a finn népköltészet szépségeibe. (REGULY Antal magyar utazó éjszakon. Athenaeum, 1841. 577-83, 593-8.) Ígéretéhez híven -- még 1839 novemberétől 1841 májusáig tartó finnországi időzése alatt -- hozzákezdett az eposz átültetéséhez is: a Kalevalának világirodalmi viszonylatban is ez az egyik legkorábbi -- a svéd nyelvűvel versen-

gő -- tolmácsolása. (A. MOLNÁR: REGULY Antal Kalevala-fordítástöredéke. Könyv és Könyvtár IX. Debrecen, 1973. 261--79. A fordításrészletek 1908-ig lappangtak, PÁPAY József talált rájuk az akadémiai kéziratár rendezése közben.) Suomiban alakult ki REGULY népköltészeti érdeklődése, az ott szerzett élmények és tapasztalatok láttatták meg vele a távolabbi célokat: a Kalevala példáján lelkesedve vált az "obi-ugor gyűjtés Lönnrotjává".

REGULY forrásértékű munkát végzett az összehasonlító nyelvtudomány területén. A rokonnépek körében folytatott nyelvi és népköltészeti gyűjtései szolgáltatott anyagot a finnugor nyelvrokonság bizonyításához. HUNFALVY Pált, aki korábban jogtudománnyal és görög filológiával foglalkozott, elsősorban az ő személyes példamutatása indította el nyelvtudósi pályáján. Vallomása szerint a Kalevalának is ott a helye azok között az érzelmi motívumok között, amelyek a meglepő pályafordulatra készítették. Első szintézisre törő összehasonlító nyelvészeti tanulmányában fölidézte, hogy milyen katartikus hatással volt rá annak idején Jakob GRIMM híres Kalevala-értekezése: "Megvallom, az említett füzetet olvasván, s finn nyelvtant kissé forgatván, kedvetlenség borult belsőmre. SAJNOVICS és RÉVAI óta meglehetősen sokat beszéltek a mieink a magyar, finn és lapp nyelvek rokonságairól: de annyi sok nyilatkozó és ítélni bátorkodó közt nem volt egy sem, ki tanulás által győződött volna meg arról, mi nyilatkozásának vagy épen ítéletének tárgya vala." (Nyelvészeti nagy tennivalóink... I.h. CDXXXLV.) Nem véletlen tehát, hogy már ebben a művében szívügyének tekintette a finn eposz népszerűsítését: a Régi Kalevaláról és annak külföldi diadalútjáról közölt információkat, néhány sort magyarul is megszólaltatott belőle. 1853-ban a Szépirodalmi Lapok hasábjain az Új Kalevalát mutatta be olvasóinak, s rajongó ismertetését saját fordításrészleteivel illusztrálta. Örökölték tőle az eposz szeretetét tanítványai is. FÁBIÁN István, aki az ő biztatására és pártfogásával lépett a finnugor összehasonlító nyelvtudomány művelői közé, az 1860-as évek elején a hősköltemény nagy részét lefordította. Munkatársi és baráti köréhez tartozott BARNA Ferdinánd is, akinek az első teljes Kalevala-átültetést köszönhetjük (1871).

A Kalevala hazai sorsa ezekben az évtizedekben elsősorban a finnugor összehasonlító nyelvtudomány történetével, műhelyeivel fonódott össze. A

magyar közvélemény egy része kételkedve, sőt ellenségesen fogadta a "halzsírzagú anyafiság" tényét. A finneket lekicsinylő nemzeti elfogultsággal és hiúsággal, a "déli bábos" elképzelésekkel szemben nehéz volt érvényesíteni a tudományos igazságot. A Kalevala dicsősége ebben a küzdelemben lényeges érzelmi tényezőként funkcionált. Nyelvtudásaink építettek a finn népköltészet művészi erejében, világhírében rejülő erkölcsi tőkére is: nem lehet szégyellnivaló annak a népnek a rokonsága, amelyik ilyen szellemi teljesítményre képes. Az eposz egyszerre volt számukra nagyszerű művészi alkotás, a finn nép "nemességlevele" és a finnugor szellemi kiválóság fényes bizonyítéka. Az alaphangot ebben a tekintetben is REGULY ütötte meg. 1841-ben közzétett -- az Őrlő dal fordítását tartalmazó -- levelében a finn folklór értékeinek felmutatása után a finn-magyar nyelvrokonság mellett tanúskodott: "Talán fájdalommal értettétek, hogy egy magyar ismét árulóvá akar lenni? Ne legyetek büszkék! Ha ily mértékhez mérhetjük magunkat, ha a finnek megengedik, hogy nyelvünket az ő nyelvostályukhoz számítsuk, becsületünkre fog válni." (I.h. 598.) HUNFALVY Pál 1853-as Kalevala-ismertetésének szövegébe foglalta ezeket a szavakat: "reményljük, hogy az előítéletek a tudás terjedésével hullani fognak, s nyelvtudományunk és őstörténetünk majd fölébred azon álomból, melybe nagy nevek ringatták, s melyben álomlátásokkal mulatjuk magunkat." (I.h. 149.)

A Kalevala forrásává vált a finn-magyar tudományos és irodalmi kapcsolatok kiépítésének, a két nép közötti barátság elmélyítésének is, amelynek Világos utáni benuhátságunkban különös jelentősége volt. HUNFALVY Pál finn tudósokkal - köztül Elias LÖNNROT-tal - levelezett. LÖNNROT-ot a Magyar Tudományos Akadémia, HUNFALVY-t a Finn Irodalmi Társaság választotta tagjai sorába. Ebből az időből ered nyelvészeink Finnországba utazásának hagyománya. Az eposz általános érdeklődést keltett rokonaink földje és népe iránt. Tudásaink jóvoltából széles körű ismereteket szerezhettünk Finnország múltjáról és jelenéről. Előszeretettel mutattak rá a finn és a magyar történelem párhuzamos jelenségeire. Érdekes és jellemző adat, hogy HUNFALVY és YRJÖ-KOSKINEN levelezésében a finn-magyar gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok megteremtésének ötlete is fölmerült. /SZÍJ Enikő: Finnország. Bp., 1979. 211-2.) 1867-ben HUNFALVY gyűjtést kezdeményezett az éhínség- és járványsújtotta finnek támogatására. (Uo. 211.)

A Kalevalára, a finn kultúrára vonatkozó ismeretek fokozatos bővülését segítette a múlt század komplex tudományos szemlélete. Erre REGULY és HUNFALVY eleve példát mutatott és ösztönzést adott. Az összehasonlító nyelvészeti tevékenységtől mindketten eljutottak a történeti és néprajzi kutatásokig. Szerteágazó tudományművelésüknek összefüggő a menete és a fejlődése. A nyelvtudományhoz a nemzeti gondolattól áthatott romantikus történeti érdeklődés vezette őket, ez irányú tájékozódásuk múltunk, műveltségünk teljesebb megismerését célozta, a továbblépés elemeit is magába foglalta. REGULY így írt erről: "hol a nyelv rokon, ott a népnek is, mely ezt beszél, rokonnak kell lenni... Ha a lingvisztikai rész tisztában és meghatározva van, akkor a kérdés ethnographiai és históriai fontosságára kell menni, hogy a kérdés teljes fejezetét hozhassuk elő." (Idézi PÁPAY József: REGULY Antal emlékezete. Bp., 1905. 5.) HUNFALVY Pálnak is korán meggyőződésévé vált, hogy "a nemzetünk őskora felett sűrűdő homály is csak úgy oszlattathatik el, ha a rokon nyelvek és... azok irodalmi segítségével fonalat szerzünk". (Nyelvészeti nagy tennivalóink... I.h. CDXXXVI.)

Nyelvészeink arra törekedtek, hogy minél előnyösebb színekben tüntessék föl a finneket. Írásaikban -- főként HUNFALVY-nál -- nemegyszer találkozhatunk a finnországi állapotok eszményített bemutatásával: mi csak tanulhatunk északi rokonainktól, követhetjük példájukat. Olykor meglepően korszerű nézetekről tanúskodnak fejtegetéseik. HUNFALVY Pál 1854-ben - LÖNNROT hozzá írt levele alapján -- felsorolta a Finnországban megjelenő hét hírlapot és folyóiratot, s a következő megjegyzést fűzte hozzá: "Azon finnség, melyhez az említett lapok és folyóiratok szóltak tavál, mind számra, mind vagyokra messze áll megettünk: szellemi élvezet és tanulmány utáni vágyban aligha felül nem múl bennünket. Azt hiszem, nincs okunk a finn rokonságot szégyellenünk: van több okunk minmagunkat szégyellenünk, hogy az elmúlt időkben több böcsületre nem juttattuk közöttünk a szellemi foglalatosságot, mellyel kezét fogva jár az anyagi munkának böcsülése." (Az altaji nyelvészetben nyilatkozó mozgalmak... Új Magyar Múzeum, 1854. 339.) Ha a finneket, a Kalevalát elmarasztaló véleményekkel találkozott, HUNFALVY mindig kész volt a vitára. 1863-ban SZILÁDY Áronnal szállt szembe, aki Nyelvészkedésünk céljai és eszközei című akadémiai székfoglalójában azt az ítéletet formálta, hogy az összehasonlító nyelvészeti ku-

tatásokban nekünk kell kezdeményező szerepet játszani, mivel "finn rokonink, érzéktompulás vagy más erős behatások miatt, úgy látszik, kevésbé vannak hivatva e nagy munkában való sikeres részvételre". Nyelvtudósunk a SZILÁDY művéről írt recenziójában így válaszolt a kijelentésre: "Oly nép, mely a világ végére jutott, hol autochton gyanánt él, s mely a Kalevalát teremtette, egy igazán eredeti mondai hitregés költeményt, melynek nálunk még árnyéka sincsen; oly nép talán dicsekedhetnék abbéli nyelvérzékkel, s megtagadhatná azt p.o. a magyartól, kit, mióta e földön letelepedett, köröskörül fognak idegen elemek, s kin keresztül-kasul jártak és járnak világesemények: de hogy magyar dicsekedjék avval a finnek irányában, arra sok, igen sok képzelődés kell." (Nyelvtudományi Közlemények, 1863. 140. SZILÁDY-t HUNFALVY idézi: uo. 139.) Ez az idézet is szemlélteti, hogy a finn népköltészet milyen magas mércét jelentett nyelvészeink számára. "A finn nemzet, gyűjteményeinek belbecsére úgy, mint bőségre nézve sokban túlhalada, megelőze minket magyarokat" -- írta a sokatmondó Philofennus álneven FÁBIÁN István. (Száz finn és száz magyar néptalány. Magyar Nyelvészet, 1856. 263.) Elias LÖNNROT-ról a legnagyobb elismerés hangján nyilatkoztak. Illusztrálására egy jellemző esetet idézünk. A Magyar Nyelvészet 1856-os évfolyamában RIEDL Szende ismertette LÖNNROT elméletét "a finn nyelvekben divatozó többes képzők" eredetéről. A kínálkozó alkalmat megragadva, LÖNNROT nevéhez a szerkesztő, HUNFALVY ezt a lapalji jegyzetet iktatta: "Egyike azon finn tudósoknak, kiket egész Európában tisztelnek, míg nálunk némely fennhéjázó törpe csak piszkos, halzsíros finneket ismer. LÖNNROT többek közt a Kalevala szerkesztése által lett híressé." (I.h. 143.)

3. Nyelvészeink számára eszköz, érv, példa volt a Kalevala. A finn eposz azonban nem csupán a nyelvtudományi küzdelmekben, hanem irodalmi életünkben is szerepet kapott. Itt is erős szál fűzött a Kalevalához: az irodalmi népiesség diadalmas előretörése. A nemzetné válás folyamatával összefonódó irányzat legrangosabb teoretikusa: ERDÉLYI János, fő képviselői: PETŐFI, ARANY és TOMPA. Négyük közül -- bizonyíthatóan - ketten: ERDÉLYI és ARANY ismerték a Kalevalát, akik a világirodalom miénkkel egybehangzó fejleményeiben saját törekvéseik igazolását, a finn hőskölteményben az irodalmi népiesség szöszlőjét látták.

ERDÉLYI János HERDER szellemében dolgozta ki "nemzet-népi" esztétikáját, amelynek létrejöttét -- mint modell -- rokonaink eposza is alakította. A nemzeti karakter fölfedezése, kiteljesítésének szándéka, az irodalom nemzetivé fejlesztésének igénye irányította érdeklődését a népköltészetben megőrzött nemzeti jellegre. Már 1842 elején, népköltészeti kutatásainak kezdeti szakaszában, a magyar népköltészetet új megvilágításba helyező tanulmányainak megírása előtt rövid cikkben méltatta a finn folklórt, a Kalevalát, megemlítve LÖNNROT nevét is. (Finnország népköltészete. Regélő Pesti Divatlap, 1842. 183-4.) A hazai olvasóknak elsőként ez a kis tanulmány hozott hírt az eposzról. A finn hőskölteményben a "pogány őskor" szellemi üzenetét tolmácsoló "sajátságos és eredeti bélyegű" népköltészet életre keltése ragadta meg. Az ebből fakadó értékek nem csupán a "szépség", hanem az "eredetiség", a "nemzetiség" fogalmaival is kifejezhetők. A "nagyszerű költemény"-nek nevezett Kalevala időben is az egyik legközvetlenebb bizonyítéka volt számára annak a fölismerésnek, hogy milyen szívósan tovább él, megmenthető és a nemzeti szellemű irodalom megteremtésében hasznosítható az ősi népi hagyomány.

Népiesség-elméletének részletes kifejtésére még ugyanebben az évben kísérletet tett, visszatérve újból a Kalevalához is. A Kisfaludy Társaság 1842. november 30-i ülésén megtartott székfoglalójában fölvezolta a népköltészet és a nemzeti költészet találkozásának, egyesítésének programját. Azonosult azzal a herderi tanítással, hogy a népköltészet igazi mivoltáról, a nemzeti jellegről "a nemzetek előkora, ifjúsága" tanúskodik a leghívebben. Lírai pátozzsal fogalmazta meg, hogy az "előidő" költői emlékeit úgy kell elfogadni és követni, "mint isteni kijelentését a nép szellemiségének", majd felsorolta -- HOMÉROS-szal az élen -- a világirodalom nagy népi alkotásait, melyek között -- LÖNNROT nevével együtt helyet kapott az ismételten "nagyszerű költemény"-nek minősített Kalevala is. (Népköltészetéről. ERDÉLYI János Válogatott Művei... 158.)

A folklór jelentőségének tudatosítása az irodalom nemzetivé formálásában sürgős tennivalóra hívta föl a figyelmet: a továbblépés elengedhetetlen feltétele a népköltészeti alkotások összegyűjtése és tudományos szempontú vizsgálata. A reformkorban ERDÉLYI János állt a magyar népköltészeti gyűjtőmozgalom élére is. LÖNNROT sugallata a hagyománymentésben,

a feldolgozás technikájában is iránymutató volt számára. A Népdalok és Mondák kötetében (I--III. Pest, 1846-8) a variánsok egybeolvasztásának módszerét alkalmazta, az előszóban a Kalevalára mint az eljárását hitelesítő legújabb példára hivatkozott.

Népköltészetünk fölfedezése és közkinccsé tétele ösztönözte a magyar irodalmi népiesség kiteljesedését, ugyanakkor fokozta az érdeklődést az idegen népköltészetek iránt is. Ennek fontossága különösen akkor tudatosult, amikor a "nemzet-népi" irodalom történetében a megtorpanás, a beszűkülés jelei mutatkoztak. ERDÉLYI a petőfieskedők ellen megindított harc évében, 1853-ban a Szépirodalmi Lapok hasábjain az irodalmi láthatár tágítására, a hazánkban élő nemzetiségek "szellemirányai"-nak és -- HUNFALVY ugyanott megjelent Kalevala-ismertetésére történő elragadtatott hivatkozással -- az "éjszaki vagy a skandinávi népköltészet" sajátosságainak áthonosítására szólított föl. Az észak-európai népek szikár, tömör, lényegre törő, a személyes tartalmakat természeti képek mögé rejtő népköltészet a "kelmeiség" provinciális jelenségeit, a felszínes, külsőséges jegyekkel hivalkodó "hazaiság", "vidékiesség" divatját ellensúlyozhatja, a magyar népköltészet igazi mélységeire deríthet fényt. ERDÉLYI -- az egyetemes emberi műveltség "kincses" tájaira vezető út szükségszerű állomásaként -- azokkal a velünk rokon sorsú kis népekkel sürgette a találkozást, amelyeknek a kultúrája -- a társadalmi viszonyokkal összefüggő hasonlóságok révén -- az epigonizmus, az önfeladás veszélye nélkül gazdagíthatja a miénket. Konceptiójában -- szuverén módon -- a történetiség követelményét érvényesítette, melyet színezett a közös "házfedél" és a finnek esetében -- a közös származás érzelmi többlete. (A népköltészet körül. /Ma ismert címén: Népköltészet és kelmeiség./ I.h. 659-64, 675-80.)

Az áthonosítási program végrehajtásából részt vállalt ARANY János is, aki szintén fölismerte, hogy a nemzeti kizárólagosság, öncélúság -- a még oly kiszolgáltatott helyzetben, az önkényuralom védekezésre, befelé fordulásra kényszerítő szorításában is -- szegényíti, szűrkíti az önmegvalósítás, a kiteljesedés, a megmaradás esélyeit. Folyóiratszerkesztőként irodalmunkat az európai irodalom vérkeringésébe akarta kapcsolni. A kritikai kiadás munkálatai során került felszínre, hogy milyen szívesen közzölt alkotásokat a "határos" népek irodalmából is. A Kalevalából -- me-

lyet már 1853-ban keletkezett Széptani jegyzetei-ben úgy említett, mint a "velünk újabb időben rokonságba hozott finnek" eposzát -- a Szépirodalmi Figyelő 1862-es évfolyamában tett közzé terjedelmes részletet: a Kullervo-epizódot FÁBIÁN István fordításában.

ERDÉLYI János számára elsősorban ősi eredete tette izgalmassá a Kalevalát. A finn hősköltemény is táplálhatta meggyőződését, hogy az archaikus vonások századok múltán sem tűnhetnek el nyomtalanul, a mi népköltészetünkben is kimutathatók az "eredetiség" régmúlt időkbe visszanyúló jegyei. A magyarság "ázsiai bölcsőjét", népköltészetünk "keletiség"-től áthatott tulajdonságait kereste.

A Kalevala -- vélekedtek sokan -- hiányt pótol, elemzési szempontokat kínál föl ezen a téren is. Amikor -- HERDER szellemében -- nálunk is az irodalom "tisztá", "érintetlen", "romlatlan" nemzeti karakterének vizsgálatára irányult a kutatói szándék, a finn népköltészet a magyar irodalom legősibb, legeredetibb formájára is némi fényt vethetett.

A finn és a magyar népköltészet párhuzamba állítását már REGULY tanácsolta. Az Őrlő dal kapcsán sürgette a finn "dalok" magyarra ültetését, és azzal a hatásos érveléssel hozakodott elő, hogy a fordítónak "könnyű" dolga lenne, hiszen a finn és a magyar nyelv "rokon szellemű", kifejezésmódja "hasznos": "Rajta mind vissza lehetne adni, mit a finn költő gondolt, s össze lehetne hasonlítani magyar és székely népdalokkal. A moldvai magyaroknál is reményelek hasonlókat találhatni." (I.h. 597.) REGULY a finn népköltészet tanulmányozása közben megsejtette, hogy nálunk a Székelyföld és a moldvai csángók vidéke rejthet olyan archaikus népi kultúrát, amilyen a finneké. Dédelgetett -- összeroppanása és korai halála miatt meg hiúsult -- tervei közé tartozott, hogy hazatérése után a székelyek és a csángók körében fog "nagy fontosságú" nyelvi és népköltészeti gyűjtést végezni. (A. MOLNÁR: Reguly Antal egy finnországi levele. I.h. 159.)

REGULY nyomán az eposz számos ismerője és kutatója érezte a mi népköltészetünkkel -- mindennekfölött a székely népballadákkal -- rokonnak a Kalevala költői világát, és fedezett föl benne -- gyakran a történetiség iránytűje nélkül -- olyan motívumokat, amelyeket valaha mi is sajátunknak mondhattunk. A finn hőskölteményben ősköltészetünkre vonatkoztatható analógiákat tételeztek föl, amely azon a hipotézisen alapult, hogy a finn népköltészet a miénknél hívebben őrizte meg az ősi tartalmi és formai

elemeket. "A finn költészet az eredetiség jeleit mutatja, melyek az emberiség ősi állapotára emlékeztetnek" -- írta HUNFALVY. (A nyelvtudomány többet bizonyít mint a krónikák. I.h. 223.) Ugyanő azon medítált, hogy "mi véghetetlenül árvák vagyunk a finn nyelvhez képest, mely szinte hasonlíthatatlanul szép népköltéssel bír, olyan korból, melyben az eredeti felfogás háborítatlanul működik vala, s olyan vidékekről, melyekhez a keresztyén Európa műveltsége legutoljára és leggyengébben fért". (FÁBIÁN Finn Nyelvtana. Magyar Nyelvészet, 1861. 85.) A nyelvtudományban kipróbált összehasonlító módszer segítségével a Kalevala a magyar népköltészet legősibb vonásainak, irodalmunk kezdeti stádiumainak megrajzolásához is indítást adott. Épp HUNFALVY Pál bizonyította be, hogy a paralelizmus és az alliteráció együttes -- és minden bizonnyal ősi eredetű -- sajátossága a finnugor népköltészeteknek. Finn (a Kalevalából kiválasztott), magyar (Körmives Kelemenné-idézettel illusztrált) és vogul analógiák alapján jutott arra a következtetésre, hogy a gondolatpárhuzam és a betűrím "mint művészeti alak a finn-ugor népeknek saját eredeti alakjuk". (A vogul föld és nép. Pest, 1864. 193.)

Ez a fölismerés a magyar Kalevala-fordítások koncepcióját is alakította. Azt az elvet alapozta meg, hogy az eposz átültetésében -- így a paralelizmus és az alliteráció alkalmazásában -- támaszkodni lehet a saját hagyományainkra is: a térben és időben távoli művet úgy tehetjük ott-honossá nyelvünkben és költészetünkben, ha a magyar népköltészetet használjuk föl közvetítőnek, amelynek szelleme egyébként sem idegen a finn népköltészet szellemétől. Elsősorban a székely népköltészet tanulmányozása nyújthat sok tanulságot a Kalevala fordítója számára. REGULY jóslata is megérteti, hogy finnugor nyelvészeink kitörő lelkesedéssel fogadták KRIZA János székely népköltési gyűjteményének, a Vadrózsáknak a megjelenését (1863). HUNFALVY recenziót írt róla, és úgy ítélte meg, hogy az antológia "a magyar nyelvnek oly sajátosságait tárja ki előttünk, melyeket másutt vagy épen nem, vagy nem ily teljességgel találunk". (Nyelvtudományi Közlemények, 1863. 151.) BARNÁ FERDINÁND szerint a magyar költészet "pogány korbéli ősi versneme" tárul föl a székely folklórban, a gondolatpárhuzam, a betűrím és a Kalevala ritmusára emlékeztető "ősi nyolcas" révén a székely balladák "szerkezete egészen egy és ugyanaz a finn költemények szerkezetével". (A finn költészetéről... Pest, 1872. 43.) Kalevala-

la-fordításának előszavában (Pest, 1871. XIV) pedig arról vallott, hogy munkája során "a székely balladák... szerkezetét" tartotta leginkább szem előtt. VIKÁR Béla a Kalevalát és a székely népköltészetet önálló közleményben vetette össze. (A Kalevala és a székely népköltés. Erdélyi Múzeum, 1899. 72-90, 148-62.) A Kalevala átültetése közben -- ihletforrás után kutatva -- a "magyar Karjalá"-nak tekintett Székelyföldön is végzett népköltészeti gyűjtést. Kísérletképpen egyszer szemelvényt olvasott föl "székely regös"-öknek készülő fordításából, és büszke volt rá, hogy hallgatói székely dalnak vélték a Kalevala runóit. (BALASSA Imre utószava VIKÁR: Magyarázatok a Kalevalához című könyvéhez. Bp., 1935. 115.)

4. A Kalevala iránti érdeklődés összefonódott hazánkban azzal a szövevényes kérdéskörrel is, amely az eposz műfajára összpontosult már évtizedek óta.

Nálunk is meghonosodott például az a romantikus "axióma", hogy egykor minden népnek -- az elfogultak szerint csupán a "nemesebbeknek" -- volt őseposza, amelynek töredékei talán élnek még a közösség ajkán, csak szerencsés kéz kell megmentéséhez és összeállításához. Ezt a hitet táplálta a Kalevala megjelenése is, amelyet a kortársak az őseposzról szőtt romantikus előítélet diadalmas megvalósulásának tartottak. A magyar Kalevala-elemzésekben vissza-visszatért az a nosztalgikus megállapítás, hogy "reánk oly eposz... nem maradt örökségül" (Philofennus /FÁBIÁN István/: Száz finn és száz magyar néptalány. I.h. 363), ilyenek "nálunk még árnyéka sincsen" (HUNFALVY: SZILÁDY Áron: Nyelvészkedésünk céljai és eszközei. I.h. 140), pedig "oly verses hitregészeti hagyományainknak, minő a finneknél a Kalevala, nekünk is kellett lenni ősidőben" (BARNA: A finn költészetéről... 122), de az "keresztyén krónikásainknál megannyi Médea-kéz közé került" (SZILÁDY: Rokonaink epikája. I.h. 76). Az identitásunkról alkotható kép szegényebb így, hiszen -- a korfelfogás szerint -- a nemzet boldog gyermekkorát megörökítő őseposz nyilatkoztatja ki a népegyéniséget teljes épségében. CSAPLÁR Benedek sajnálkozott amiatt, hogy a Kalevalához hasonló "eposzt nem mutathatunk föl nemzetünk zsöngébb korából", melyben "a nemzet életdús ifjúságának összített szelleme visszhangzik". (KARCSANYÉKI G. álneven: A nemzeti művelődés alapja. Szeged, 1861. 32.) ARANY János is egy életen át fájlalta a feltételezett magyar őseposz pusztulását. Naív eposzunk című tanulmányának borongó kérdését a finn eposz meg-

ismerése is motiválta: "Valahányszor idegen népköltészet egy-egy régi maradványa kerül kezembe, mindig elborultan kérdezem magamtól: volt-e nekünk valaha őseredeti eposzunk?" Archaizáló-rekonstruáló-újjáteremtő eposzírói munkáságának -- mindeneelőtt a Buda halálának -- inspiráló forrásai között számon kell tartanunk a Kalevalát. A finn eposz megerősíthette ARANY-nak azt a törekvését is, hogy archaizáló stíluselemként az alliterációk leleményét fölhasználja.

A romantikus eposzvágy sajátos megnyilvánulásaként az az illuzórikus gondolat is fölmerült, hogy a közös finnugor hagyományok őrizőjének rangjára emelt Kalevala részben pótolja a mi megálmodott őseposzunkat. BARNA Ferdinánd írta Kalevala-fordításának előszavában (i.m.V): "Ha már magunknak sem nyelvenlékeink, sem ilyen történelem előtti időkre visszavezethető összegyűjtött ősköltészeti maradványaink nincsenek, önként következik, hogy a velünk rokon népek ilyenemű gyűjteményei leginkább kínálnak bűvárlat és összehasonlítás tételére." VIKÁR Béla nem kis túlzással állapította meg, hogy "az ősi magyar - s általában a finnugor -- elbeszélő versalak teljesen azonos volt a Kalevaláéval". (A Kalevala. Budapesti Szemle, 1890. 171.) Később VIKÁR fordítása KOSZTOLÁNYI-ban is azt a káprázatot keltette még, hogy "csak így költhették volna a mi Kalevalánkat, ha az el nem pusztul valahol Ázsia fönnsíkjain". (Előszó VIKÁR: Magyarázatok a Kalevalához című, idézett művéhez. 5-6.)

Az eposz műfaja más szempontból is régi gondja, neuralgikus góca volt irodalmunknak.

A nemzeti nagyság propagálásának igénye már a felvilágosodás korában megteremtette a magyar honfoglalási eposz megírásának szükségességét. A végrehajtásra számos kísérlet történt RÁDAY Gedeontól CSOKONAI-ig, VIRÁG Benedektől BATSÁNYI-ig. Ezek egytől egyig töredékben maradtak. A reformkori próbálkozások legkiemelkedőbb eredménye VÖRÖSMARTY műve, a Zalán futása. GYULAI Pál azonban rámutatott, hogy a vállalkozást nem segítette "a mondák és hagyományok költői gazdagsága, mi nélkül alig állhat elő valódi epopeia... se mitológiai behatóbb vizsgálódások, se népköltési hagyományok gyűjteményei nem támogatták... Fantáziájából volt kénytelen megteremteni mindazt, minek évszázadok művének kell vala lenni". (VÖRÖSMARTY életrajza. GYULAI Pál Válogatott Művei I-II. Bp., 1956. II. 333.)

Az eposz Világos után is megőrizte különleges pozícióját irodalmi

életünkben. Irodalomtudósaink úgy vélték, hogy ez a műfaj a legalkalmasabb a nemzeti egység és élniakarás reprezentálására és szolgálatára: egyformán utat találhat a néphez és a "művelt" osztályokhoz, egyszerre lehet népi és "modern", nemzeti és általánosan emberi. Ez a más, korszerűbb műfajokat háttérbe szorító, dogmatikus, anakronisztikus felfogás is ébren tartotta a figyelmet a világirodalom naív eposzai, így a Kalevala iránt. A regény nemzeti jellegéről nem alakult ki elképzelés. Európában már régen a regény volt az uralkodó epikai műfaj, amikor nálunk SZÁSZ Károly a világirodalom nagy eposzait elemző monográfia megírására vállalkozott (1882).

A műfaj teljesebb felvirágzásának egyik fő akadályát az jelentette, amire GYULAI is utalt: megalkotásához hiányzott a nélkülözhetetlen feltétel, a pogány nemzeti mitológia, amelyet a keresztény vallás elterjedése homályba borított. Márpedig az eposz csodás elemét -- HERDER óta -- nem képezhetette más, mint az ún. nemzeti mitológia. Sokatmondó, hogy amikor CSOKONAI tanulmányt kezdett írni "A magyarok ősi vallásáról", az első lap után kifogyott az anyagból. ARANY János így fejezte ki ezzel kapcsolatos aggodalmait GYULAI-hoz intézett levelében: "Hol az anyag? a gazdag mondakör? a mythologia? Csináljunk. Köszönöm szépen! Ezt csinálni nem lehet, ez csinálódik." (Magyar írók levelei. Szerk. FÁBIÁN István. Bp., 1938. 310.)

A Kalevala hazai megismerése a magyar mitológiai kutatások föllendülésével is egybeesik.

A Kisfaludy Társaság 1846-ban pályázatot hirdetett nemzeti mitológiánk megírására. Az első díjat KÁLLAY Ferenc nyerte meg, aki a finnugor nyelvrokonítás korai hívei és művelői közé tartozott. Mitológiája (A pogány magyarok vallása. Pest, 1861) azt bizonyítja, hogy nemcsak a nyelvrokontság kérdésében látott tisztán, hanem azt is tudta, hogy a pogány magyarok vallása a szibériai népek hitvilága, a samanizmus révén fejthető meg. A jelenségeket az összehasonlítás módszerével igyekezett megállapítani, támaszkodva nyelvrokonaink szokásaira, hiedelmeire is.

A Kisfaludy Társaság pályázata adott tollat IPOLYI Arnold kezébe is, de művét nem tudta befejezni a határidő lejártáig. Mitológiai kutatásaihoz a Kalevalát is fölhasználta: BARNA Ferdinánd ebben őt tekintette kezdeményezőnek és példaadónak. (I.m. 121.) A kútfők sorában az eposz 1835-

ös és 1849-es kiadását, valamint német fordítását is megemlítette. Elfogadva a nyelvrokonság tényét, a finnugor hagyományok vizsgálatát azért tartotta fontosnak, mivel körükben "a pogányság sokkal tartósabb volt, s néhol még maig fennmaradt, és mennél dúsbabb e nemű néphagyományos nyomok fedeztetek fel még újabban is e népeknél". (Magyar mythologia I-II. Bp., 1929. I. 34.) Hivatkozott REGULY-ra és HUNFALVY-ra is, előbbivel kapcsolatban közölte, hogy vele "egykétszeri érintkezhetési szerencséje... nem egy érdekes felvilágosító adalékot szolgáltatott e műnek". (Uo. 35.) Mindezek ellenére a rokonnépi adatok nem kaptak kellő hangsúlyt nála az egyéb párhuzamok mellett. Munkájában GRIMM német mitológiájának rendszerét követte. CASTRÉN 1853-ban megjelent híres finn mitológiáját könyve megírásakor még nem ismerhette.

CASTRÉN -- finn kortársaihoz hasonlóan -- a Kalevala énekeit elsősorban forrásként kezelte, azt mindenestül népi alkotásnak fogva fel, a belőle kiemelt tartalmi mozzanatokból állította össze mitológiáját. IPOLYI Arnold ellenfele, CSENGERY Antal már az ő művét vette alapul az ősi magyar hitvilág föltárásában. (Az altaji népek ősvallása, tekintettel a magyar ősvallásra. Pest, 1858.)

A Kalevala nagy mértékben mitológiai problémát jelentett a mi kutatóink számára is. Ez a nézőpont nem módosult akkor sem, amikor Finnországban a XIX. század második felében a mitológiai érdeklődést lassan felváltotta a filológiai szempontú vizsgálódás: az eposz hitelességének, LÖNNROT szerepének tisztázása.

Beszélnek erről az egyoldalú felfogásról a műfaji megjelölések: KAZINCZY Gábor "mythikus eposz"-nak, HUNFALVY Pál "hitregés", BARNÁ Ferdinánd "hitregészeti" költeménynek nevezte a Kalevalát. Árulkodó tény az is, hogy BARNÁ-t a Kalevala fordítása mitológiai kérdések elemzésére ösztönözte. Ő a magyar "hitregészeti" kutatások elsődleges forrásának tekintette az eposzt: "Szerencsénkre ott van a finnek teljes épségben fennmaradt nagyszerű ily gyűjteményök, a Kalevala..., melynek egész múzeumnak nevezhető kincsei közt lehetetlen, hogy ne találkoznának oly képzetek, amelyekhez mi saját gyér töredékeinket biztosan hasonlíthatjuk, s képzeletünkben kiegészíthetjük." (Észjárati találkozások a magyar és finn nyelvben. Nyelvtudományi Közlemények, 1867. 72.) Óvatosabb, de lényegében ehhez hasonló véleményt formált HUNFALVY is. (Magyarország ethnographiá-

ja. Bp., 1876. 239.) Egyedül SZILÁDY Áronnál fogalmazódott meg a teljes filológiai hűség követelménye: "Ki indulhat el jó lélekkal a Kalevalába foglalt mythosok hüvelyezésére -- kérdezte Rokonaink epikája című tanulmányában (i.h. 92-3), midőn egyetlen lépéséről sem tudja, vajon a mondvilág halvány csillaga fényénél, vagy az eposz alkotásra vállalkozott gyűjtő keze szőtte mécsbél pislogásánál tapogatózik-e?" SZILÁDY aggályai ellenére KANDRA Kabos a század végén egész mitológiai rendszerét a finn eposzra építette, munkája "alapvető szentírásául" a Kalevalát fogadta el. (Magyar mythologia. Eger, 1897. XIII.)

Bár ez az álláspont elfogult és túlzó, az elmondottak igazolták, hogy a Kalevala a tudományos igényű magyar mitológiai kutatások elindításában és első eredményeinek megszületésében is szerepet játszott.